

І.А. Готун, А.М. Сухонос, О.М. Казимір

ТРЕТІЙ СЕЗОН ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛИЩА ХОДОСІВКА-РОСЛАВСЬКЕ

Information on results of the excavations of Khodosivka-Roslavske which has been studied for the third season by the Northern Expedition of the IA NASU is presented. The objects found are described and the features of material culture of ancient habitants are traced. Previously made conclusion about the extraordinary nature of the social and economic phenomena under the study is confirmed.

У сезоні 2009 р. продовжено дослідження неординарного селища давньоруського і монгольсько-литовського часу в уроч. Рославське біля с. Ходосівка Києво-Святошинського р-ну Київської обл. Розкоп на найвищій точці поселення, де протягом двох минулих років відкрито 234 м², продовжено на північний схід, вниз по схилу, в напрямку заболоченої стариці для дослідження комплексу господарських споруд, що примикав з півночі до житлової будівлі 4, вивченої у 2007 р. Площа розкопу 153 м². Культурний шар тут, однорідний темно-сірий супісок завтовшки 0,40–0,60 м, частково пошкоджений оранкою (нижче по схилу потужність збільшується до 0,85 м). Ближче до материка шар поступово світлішав, утворюючи невеликий прошарок однорідного сіро-жовтого супіску. Нашарування містили численні фрагменти гончарної кераміки переважно доби Київської Русі, кістки тварин, печину, інші знахідки. Привертає увагу значно більша у порівнянні з минулими роками кількість металургійних шлаків, серед яких і досить великі конгломерати. Показово, що, за спостереженнями Д.П. Недопаки, на таких невеликих площах і за меншої кількості подібних знахідок раніше вдавалося виділити залишки мінімум шести зруйнованих залізоплавильних печей. Речовий матеріал репрезентовано предметами озброєння та спорядження бойового коня, ремісничим і промисловим інструментарієм і побутовим інвентарем, елементами костюма і прикрасами, культовими

речами. Зафіксовано знахідки, які характеризують особливості не лише матеріальної культури давньої людності, а й певні аспекти духовного життя. Цьогорічними дослідженнями виявлено вісім об'єктів господарського призначення та чотири стовпові ями. Верхні частини заповнення споруд зливалися з навколишнім темно-сірим культурним шаром, тож виокремити більшість із них вдалося лише на тлі світлого материкового піску.

У попередніх публікаціях відзначалося, що виникненню давньоруського селища на цьому заплавному підвищенні передувала стоянка кам'яної доби та короткочасне поселення періоду палеометалів. Вони фіксуються за знахідками зраряд із кременю та кераміки пізньобронзово-ранньозалізного часу. Не виключено, що означені горизонти, які стратиграфічно не виділяються, маркують кілька об'єктів зі слабкогумусованим заповненням без керамічних знахідок. До цього періоду, ймовірно, відноситься і досліджений у звітному сезоні **об'єкт 20**. Це невелика округла в плані яма діаметром близько 1,0 м, заглиблена в материк на 0,24 м. Заповнення — однорідний сірий супісок, що містив кілька невиразних уламків кераміки та шматок печини. Ранні шари пам'ятки репрезентують також кілька крем'яних знахідок та фрагменти орнаментованого ліпного посуду доби бронзи, що походять з культурного шару.

Передував давньоруському селищу і **об'єкт 17** — кругла яма діаметром близько 1,4 м та завглибшки 0,3 м, заповнена шаром сіро-жовтого мішаного супіску, перекритого чорним супіском, щільно насиченим залишками горілого дерева, в якому знайдено рештки ліпного горщика, повний профіль якого вдалося реставрувати.

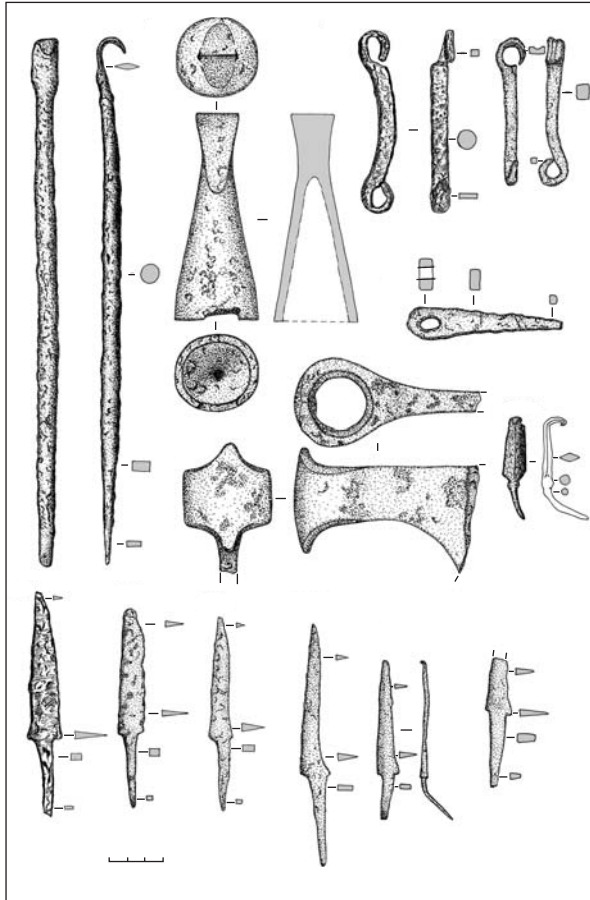

Рис. 1. Поселення Ходосівка-Рославське. Залізні ложкоріз, тесло, гризла вудил, дверний пробій, уламок сокири, вістря стріли, ножі

Решта виявлених споруд відноситься до періоду Київської Русі. Три з них — *об'єкти 18, 19 і 23* — ями діаметром 1,2–1,6 м, заглиблені в материк на 0,16–0,56 м, заповнені темно-сірим, сірим, сіро-жовтим супіском з уламками гончарної кераміки давньоруської доби, печиною і кістками тварин. Їх, напевно, використовували в господарстві чи побуті. Ще один — *об'єкт 21* — підпрямокутний у плані із заокругленими кутами, видовжений з північного заходу на південний схід, мав розміри 1,10 × 1,95 м; його стіни плавно переходили в долівку, заглиблену в материк на 0,17 м. Заповнення об'єкта — однорідний сірий супісок із домішкою дрібних уламків гончарної кераміки, фрагмента залізного виробу та уламка скляного браслета. Об'єкт міг мати господарсько-побутове призначення.

Більш інформативними серед споруд, досліджених у звітному сезоні, стали залишки двох будівель — *об'єкти 22 та 24*.

Об'єкт 22 — рештки наземної споруди — зафіксовано на глибині 0,20–0,25 м від рівня сучасної поверхні, в культурному шарі, у вигляді

лінзи однорідного чорно-сірого супіску потужністю 0,15–0,20 м, що вирізнялася на тлі навколишніх темно-сірих нашарувань більш інтенсивним забарвленням та насиченістю уламками кружальної кераміки і печини. З огляду на специфіку ґрунту пляма фіксувалася дуже умовно, зі східного боку зовсім зливаючись із культурним шаром. Вона була дещо видовжена по осі північний захід—південний схід, її розміри (5,8 × 6,0 м) визначено лише за концентрацією матеріалу.

На рівні материка, одразу під плямою, розчищено шар попелу, перегорілої глини, шматків печини, перемішаних з темно-сірим супіском. Він мав підпрямокутну із заокругленими кутами форму і розміри 4,4 × 2,8 м, був орієнтований у тому ж напрямку і заходив у материк на 0,20–0,28 м. Стіни заглибленої частини споруди похилі, долівка рівна. З північно-західного та східного боків у заповненні трапилися великі та дрібні шматки перепаленої до жовтогарячого кольору глини, а зі східного — також лінзи білого попелу.

На рівні материка у східній частині об'єкта відкрито невелику яму діаметром 0,40 м та завглибшки 0,27 м, заповнену темно-сірим та однорідним сірим супіском із домішкою печини, вуглинок та дрібних уламків кераміки. Ще одну яму, діаметр 0,20 м, глибина 0,14 м, заповнену темно-сірим супіском, простежено у південно-східній частині будівлі.

У заповненні споруди траплялися уламки кераміки часів Київської Русі, зокрема фрагмент амфорки київського типу (вцілів повний профіль), кістки риби, тварин і птахів. Речовий матеріал із заглибленої частини об'єкта та території поблизу нього представлено знаряддями, прикрасами та предметами вжитку: ножі, уламки скляних браслетів, точильні бруски, уламки жорен, цвяхи, дверний пробій, шматок бурштину тощо. Цікавою є знахідка втулкового кістяного наконечника стріли з тупим вістря, яку могли використовувати у полюванні на пушного звіра.

Напевно, об'єкт 22 — це залишки наземної будівлі з рештками повністю зруйнованого опалювального чи теплотехнічного пристрою. За браком особливих рис заповнення, специфічних конструктивних особливостей чи знахідок визначити його призначення важко, зокрема до повного опрацювання матеріалів.

Ще одну споруду — *об'єкт 24* — виявлено на глибині 0,6 м від сучасної поверхні. Пляма заповнення об'єкта виділялася на тлі світлого материкового піску чорно-сірим забарвлен-

ням. Котлован споруди підпрямокутної в плані форми з округлими кутками, розміром 3,4 × 3,9 м, зорієнтований кутами за сторонами світу, заглиблений у материк на 0,68 м.

Заповнення споруди багат шарове. На долівці залягав шар сірого однорідного супіску завтовшки 0,02—0,03 м. Зверху майже по всій площі його перекривав шар золи 0,05—0,09 м. Вище залягав шар чорно-сірого однорідного супіску, подекуди з домішкою золи та печини. Його потужність 0,15—0,30 м. Аналогічний шар завтовшки до 0,20 м залягав зверху, на рівні зачистки плями споруди; ближче до стін заглибленої частини об'єкта він поступово втрачав інтенсивність і біля країв переходив у сірий однорідний супісок. Між цими двома шарами залягав потужний прошарок сірого однорідного супіску з домішкою вуглинок та печини, що ближче до країв поступово світлішав і переходив у материковий пісок. Між цим і шаром однорідного чорно-сірого супіску в центральній частині об'єкта зафіксовано лінзу білого попелу, перемішаного з темно-сірим супіском. Її потужність 0,14 м.

На долівці, крім східного кутка, вздовж довгих стін зафіксовано кілька ям. Яма в західній частині мала діаметр близько 0,80 м і глибину 0,43 м від рівня долівки та була заповнена однорідним темно-сірим супіском з лінзами чорно-сірого кольору. На дні ями фіксувався горілий шар чорно-сірого супіску. Ще дві ями, заповнені сірим супіском, були в південній частині споруди. Їхній діаметр 0,20 м, глибина 0,08 м та 0,10 м від рівня долівки. До західного кутка примикала кругла в плані яма діаметром 0,44 м, заповнення якої аналогічне до основного заповнення споруди. Біля північного кутка яма 0,35 м в діаметрі, південніше, біля північно-східної стінки котлована, ще одна, діаметром 0,20 м і завглибшки 0,09 м. Їх було заповнено сірим однорідним супіском, аналогічним до виявленого на долівці споруди. Не виключено, що ями мають відношення до конструкції стін заглибленої частини будівлі, а східний куток, де їх не було, був пов'язаний із входом.

Із заповнення об'єкта 24 походять великі та дрібні уламки гончарної кераміки давньоруської доби, з-поміж яких є фрагменти з поливою різних відтінків жовтого та зеленого кольорів; привертають увагу уламки, які могли належати посуду візантійського виробництва. Зібрано також остеологічний матеріал, шлаки, печину. Крім численного масового матеріалу, в будівлі та поблизу неї виявлено низку індивідуальних знахідок — уламки жорен, цвяхи, фрагменти

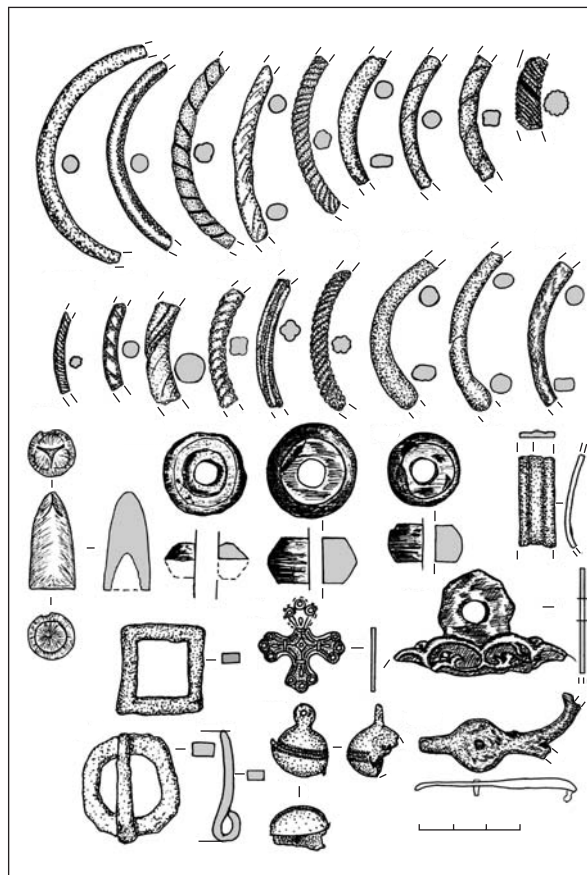

Рис. 2. Поселення Ходосівка-Рославське. Уламки скляних та бронзового браслетів, кістяне вістря стріли, шиферні пряслиця, залізні пряски, бронзові хрестик і бубонець, бронзова і залізна накладки

скляних браслетів, точильні бруски, пряслиця, залізні тесло, ложкоріз, вістря стріли тощо. Характер заповнення та знахідки з комплексу дозволяють зробити припущення про господарське призначення споруди.

Незважаючи на досить репрезентативні матеріали, залишається проблематичною соціально-економічна інтерпретація цієї пам'ятки. Фахівцями виділені селища, мешканці яких були зайняті виключно у сільському господарстві. Такі поселення не були однотипними, і їхні відмінності визначалися, насамперед, економічною спеціалізацією окремих територій: у зонах родючих ґрунтів локалізовані великі села рільників, у поліських районах і заплавах великих річок — невеликі поселення тваринників. Такий підхід дозволив би вбачати саме останній тип в досліджуваному селищі: розташування в зоні зручних пасовищ, досить виразна остеологічна колекція (опрацьована О.П. Журавльовим), що вказує на активне розведення худоби. Здавалося б, не перечать цьому і знахідки знарядь для обробітку ґрунту, зокрема лопатоподобних черешкових наральників від особливо-

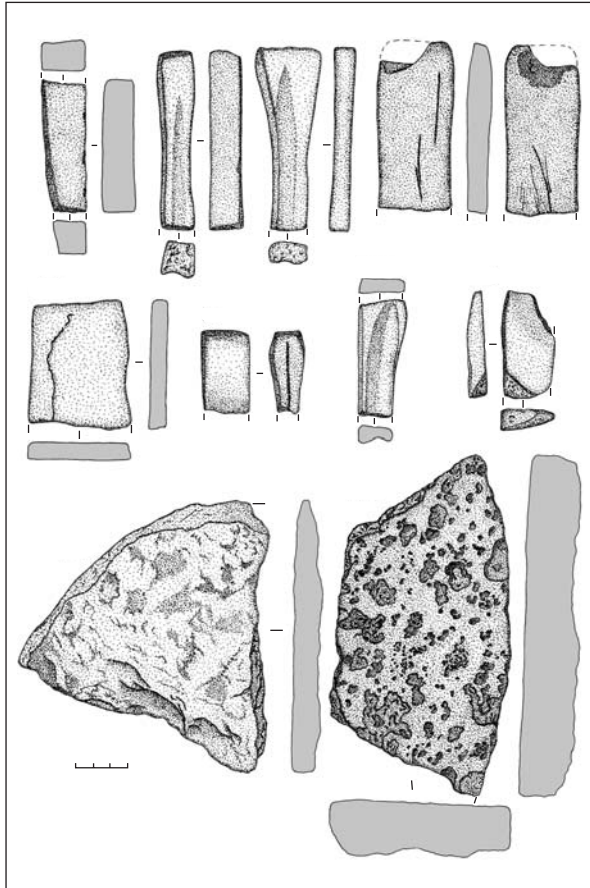

Рис. 3. Поселення Ходосівка-Рославське. Бруски з пісковику, уламки шиферних і аргелітових жорен

го різновиду рал з полозом. Адже навіть якщо зернове господарство в економічній діяльності мешканців займало останнє місце, ним займалися в кожному селі, хай на рівні обробки невеликих ділянок на зразок присадибних. Вкладається у схему подібної моделі господарства і низка промислів: прядіння, ткацтво, деревообробка і, ймовірно, обробка шкур, які репрезентовані відповідними знахідками.

Крім вказаних галузей, досить вагомого розвитку набули мисливство і рибальство. Перше простежується за кістяними вістрями стріл для полювання на пушного звіра і значним, за спостереженнями О.П. Журавльова, порівняно з іншими пам'ятками, відсотком кісток диких тварин та різноманітною, за результатами досліджень С.Ю. Тайкової, добіркою кісток диких птахів (чирка свистунець і тріскунець, качка крижень і нерозень, лебідь-шипун, крех малий, слуква, тетерук) у кухонних відходах (принагідно варто вказати на наявність у раціоні мешканців свійської курки та належність частини качиних кісток до свійської птиці). Друге представлене значною кількістю кісток та луски, знахідками тягарців для сіток тощо.

Ці матеріали не виключають віднесення поселення до категорії промислових селищ мисливців та рибалок. Водночас, рибальством та мисливством, як зауважувалось у фахових роботах, міг займатися не професіонал, а любитель, і ці галузі могли бути допоміжними в господарстві, хоча й посідали не останнє місце серед занять мешканців.

При розгляді різних типів неукріплених поселень давньоруської доби звертали увагу на сезонні поселення, жителі яких займалися видобутком болотної залізної руди, тривалі спеціалізовані селища по видобутку будівельного каменю і виготовленню кам'яних виробів тощо. Значна кількість металургійних шлаків, шматків стінок теплотехнічних пристроїв, ошлакованих до утворення на поверхні склоподібної маси, залягання на незначній глибині потужних шарів болотної руди вказує на розвиток також і залізоплавильної галузі.

Варто згадати і вивчену у попередньому сезоні майстерню, в якій виготовляли прикраси та натільні хрестики з бурштину. З огляду на незначну кількість подібних комплексів загалом на Русі і розташування решти виключно у великих містах, означений об'єкт можна вважати певною мірою неординарним.

Попри досить різноманітні напрями економічної діяльності мешканців досліджуване селище вкладається у виділений у результаті останніх масштабних досліджень південноруського села тип поселень з багатогалузевим розвитком господарством і, відповідно, високим рівнем добробуту населення. Однак раніше подібне простежувалося стосовно великих сіл, і фіксація подібного явища на невеликому дещо несподівана.

Останні роботи з сільської проблематики, де доведено паритетність відносин між містом і селом, дозволили відмовитися від трактування низки знахідок (візантійський посуд, скляні браслети, елементи заможного костюма, предмети озброєння та обладунку вершника і бойового коня тощо) як показника міського культурного шару. Подібні речі також розповсюджені на сільських поселеннях. Але фіксуються вони, як правило, в місцях мешкання заможної верхівки. Наявність такої на описаному невеликому пункті серед лісів та боліт ще вимагає підтвердження. Та все ж коштовні речі, дорогий посуд, елементи заможного костюма та спорядження коня і воїна характерні для пам'ятки (рис. 1—3). Вказувалося на наявність у шарі та заповненні споруд уламків скляних браслетів різних типів. Попри те,

що цю категорію прикрас більшість дослідників перестали вважати деталлю костюма городянки, оскільки браслети були популярними і в мешканців сіл, їх кількість (за досить незначної потужності шару) на тлі знайдених у міських центрах (Вишгород, Білгород, Василів) викликає подив.

У складі керамічного комплексу пам'ятки відмічені фрагменти з одно- та двобічною поливою різних відтінків. Серед них привертає увагу значна кількість уламків з окремими смугами, краплями та бризками поливи. Хоча полив'яний посуд і трапляється на південно-руських селищах, кількість знахідок на селищі Ходосівка-Рославське значно більша порівняно з іншими пам'ятками. Ще одна особливість кераміки селища — незначна кількість денець з клеймом. Проте серед них є одне (вже введене до наукового обігу) з рельєфним знаком у вигляді складного тамгоподібного символу та

кількох літер(?). Пошуки аналогій цій знахідці тривають, і вона ще чекає інтерпретації.

Наявність значної кількості престижних речей, знахідок, що можуть бути ототожені з елементами феодального побуту, зумовлює порівняння з відомими замиськими обійстями представників феодальної верхівки. Але розвинуте виробництво суперечить стереотипу віддаленої оселі для відпочинку.

Вкажемо, що це селище існувало і в домонгольський період, і за монгольсько-литовської доби. Подібні факти вже відмічені при дослідженні сіл Середнього Подніпров'я, але ця обставина суттєва з огляду на те, що це не було місце, де під час монголо-татарської навали знайшла притулок якась група городян (що пояснило б вишуканість і певних знахідок, і матеріальної культури загалом), а функціонувало як розвинуте специфічне поселення. Відтак, селище потребує подальших досліджень.

